

Fodor István

RÉGÉSZET ÉS TÖRTÉNELEM

(A magyar őstörténet példáján)

И. Фодор

Археология и история (На примере древней истории венгров)

В последнее время в венгерской археологической литературе появилось мнение, по которому археология не является исторической наукой и она не может быть использована при исторических реконструкциях, особенно при реконструкции этнических процессов. Довольно часто встречаем в работах лингвистов и историков неверные и весьма негативные суждения о возможностях археологии в исторических реконструкциях. Данные археологии ими часто используются, как это им в данном случае угодно и они больше всего придают им – как это делалось в 19-ом веке – чисто иллюстративное значение. В данной статье автор высказывает свое мнение о том, что археология есть историческая наука, но при исторических реконструкциях ее данные должны быть использованы вместе с данными других дисциплин – языкознания, этнографии, истории, антропологии и пр. (Хотя этот же метод должен применен и в отношении других дисциплин.) Приведены примеры, когда в Карпатской котловине археологические материалы без всяких сомнений могут быть привязаны к этническим образованиям (сарматы, гепиды, лангобарды, авары, славяне и пр.). В этом отношении хорошим примером служат и археологические памятники древних венгров 10-ого века. Они ярко отличаются от памятников предодущих и соседних народов (славян, авар, болгар) и ретроспективно могут быть прослежены до 6 века и Магна Хунгарии (Башкирии) с одной, и до средневековых венгерских памятников 13 в. с другой стороны. В свете этих данных лишены основания все теории о приходе венгров в Карпатскую котловину до 895 г., о их тюркоязычности, о массовом переселении болгар в Авапскую державу, о массовом доживании авар до прихода венгров, о венгероязычности авар, о переселении венгров в Этелкузу в 7-ом веке, о «южной» Моравии и т.д. Автор считает, что теоретические проблемы археологии должны быть решены преимущественно самими археологами, а не представителями других дисциплин.

Úgy látszik, a társadalmi változások mindig magukkal hozzák, hogy a különböző tudományok művelői is újból felülvizsgálják szakterületük önmeghatározását, tevékenységi körét és feladatrendszerét. Ennek – ha meglehetősen szűk határok között is – a régészetben is akad példája. A magyar régészet mai állapotát ismerető reprezentatív kiadványban nemrég elhunyt kitűnő kollégánk, Vékony Gábor arra tett kísérletet, hogy újrafogalmazza a szakterület lényegi jellemzőit, meghatározza legfontosabb feladatát (Vékony 2003, 21). Definíciója azonban alighanem teljességgel alkalmatlan arra, hogy a régít felváltsa. Korábban ugyanis senki sem vi-

tatta, hogy a régészet történeti tudomány s legfontosabb célja az egykori emberi történelem részleteinek feltárása, az ősi anyagi és szellemi műveltség lehetőség szerinti minél teljesebb rekonstrukciója. Vékony ezzel szemben teljes mértékben tagadta a régészet történetiségét, különösképpen azt, hogy a néptörténetben bármilyen szerepet is játszhat. Ehelyett valamilyen homályos értelmű „jelenségeket” kellene a régészeknek gyűjtögetniök s azok időrendi helyzetét meghatározni.

Ezzel szemben magam úgy vélem, hogy a régészet igenis történeti tudomány, gyorsan gyarapodó adatbázisa alkalmas az emberi történelem korai szakaszainak és műveltségi állapotának rekonstruálására. Sajnos, ezt a lehetőségét a történettudomány különböző szakterületen működő képviselői még napjainkban sem aknázzák ki kellő mértékben, sőt gyakorta igénybe sem veszik. A magyar őstörténet kutatói közt az elviekben már rég mindenki által vallott kutatási komplex módszer gyakorta csak nagyon egyoldalúan, vagy egyáltalában nem kerül alkalmazásra. Ezt az eljárást – főként a nyelvészek – többnyire azzal indokolják, hogy a régészeti leletek nem „beszélő” források, tehát nem tudhatjuk meg, hogy a földből előkerülő maradványok mely nép hagyatékából származnak.

Ez valóban fogas kérdés, s nem is lehet rá egyértelmű igennel, vagy nemmel válaszolni. Mert valóban igen sok olyan leletcsoport van (ezeket régészeti kultúráknak, vagy régészeti műveltségeknek nevezzük), amelyeknek népi hátterét egyelőre valóban nem ismerjük. S könnyen belátható, hogy minél távolabb megyünk az időben visszafelé, annál több ilyen leletcsoportot ismerünk. De azért nagy hiba lenne azt állítani, hogy egyetlen esetben sincs a régészeknek fogalma sem arról, hogy kiknek a porhüvelyét bontogatják valamely ősi temetőben. Igen, szinte meglepően sok, például egykor hazánkban élt népesség régészeti emlékanyagát sikerült már azonosítanunk. Az esetek többségében, persze, nem önmagukban a tárgyak szóltak meg, azaz írás nem volt rajtuk, de a társtudományok – az írott történeti források, a helynevek, a nyelvtörténeti és embertani adatok – segítségével sikerre vezette az „ásó tudományának” művelőit. Így például a 895-ben a Kárpát-medencébe települt magyarságnak az emlékanyagát – hála a feltárt temetők százainak, a sírok ezreinek – kitűnően ismerjük, az egyik más nép ősi műveltségével sem téveszthető össze, tehát sajátosan magyar jellegű. (Vö. Fodor 1996.) Ugyanilyen jól ismerjük a korábban itt élt iráni nyelvű szarmaták, hunok, germánok (gepidák, langobárdok, gótok, vandálok), majd az őket 567-ben váltó, keleti jövevények, az avarok hagyatékát is. Méghozzá ez utóbbit korszakonként elkülönítve is (Vö. Visy–Nagy 2003).

Azt is nyugodtan állíthatjuk, hogy rokonnépeink hagyatékát is meglehetősen jól ismerjük, hiszen a finnugor népek egy jelentős részének fejlődése a történeti

okok miatt a középkorban megrekedt, ezért régi műveltségük nagyon sok elemét a XIX–XX. századig megőrizték, ezeket az elemeket régészeti hagyatékukban is fellelhetjük, így régészeti emlékeanyaguk viszonylag jól azonosítható – általában a vaskorig, de néha még az újkőkorig is (Csernyecov 1959; 1975; 1980; Fodor 2001). A magyarság életútja jóval szerencsésebben alakult, mint rokonaié. Az önállóvá vált magyar etnikum a Kr. e. VII–V. század körül áttért a nomád gazdálkodásra s műveltsége ezt követően a steppei nomád népekével együtt fejlődött, tehát állandó átalakulásban volt. E változások régészetileg nehezen megfoghatók, mégis a VI. századtól az Urál-hegység nyugati oldalán, nagyjából a mai Baskíria területén feltűnik az ún. kuszarenkovói régészeti műveltség, amely nagy valószínűség szerint az ősmagyarság emlékeanyagának ítéelhető. Az is nagyon valószínűnek tűnik, hogy ezt megelőzően őseink Nyugat-Szibériában, az Irtis–Isim–Tobolvidéki ligetes steppén éltek, itt szakadtak ki nyelvrokonaik közösségéből s váltak önálló néppé a Kr. e. 800–500 körüli időben. Baskíriában és tatárföldön olyan temetők kerültek feltárára, amelyek oly sok rokon vonást mutatnak a X. századi honfoglalás kori temetőkkel, hogy bizton ítéelhető a keleten maradt magyarok hagyatékának, akiket errefelé lelt fel Julianus barát 1236-ban (Fodor 1975, 158–171; 1994; Róna-Tas 1995, 135–138).

Sajnos, a Don-vidéki Levedia területéről egyelőre még nem ismerünk olyan nagy sírszámú temetőket, amelyeket nagy valószínűséggel magyar hagyatékknak ítéelhetnénk. Egyes temetkezések és jó néhány tárgytípus azonban kétségtelenné teszik, hogy őseink legalább egy évszázadig – nagyjából a VIII. század közepétől a IX. század közepéig – errefelé laktak. Aligha lehet vitás, hogy a levediai magyarság hagyatéka az egykori Kazár Kaganátus anyagi műveltségét magába foglaló ún. szaltovói régészeti kultúra része. Valamivel több magyar jellegű temetkezést ismerünk a Dnyeper és az Al-Duna közötti etelközi szállásterületről, ahová a magyarság a IX. század közepe körüli időben költözött. A Magna Hungariától Etelköz felé lelt magyar sírokban elsősorban a temetkezési szokások utalnak az elhunytak etnikai hovatartozására. (Vö. Fodor 1994.)

Ugyanakkor éppen egyik jeles régészünk vetette fel, hogy honfoglalás kori műveltségünk nem egyenes folytatása a levédiai és etelközi állapotoknak, mert őseinknél a honszerzéskor – úgymond – teljes kultúraváltás történt az új környezet hatására (Bálint 1996). Ez a hirtelen – akár egy generáció alatt – végbemenő „teljes kultúraváltás” már csak gyakorlati szempontból is teljesen elképzelhetetlen, hiszen aligha váltak meg hirtelenjében fegyvereiktől, öltözküktől, lószerszámaiktól, nem felelték el a századok során kialakult szokásaikat, különösképpen nem az őseik tiszteletével kapcsolatos szertartásokat, apáik hitét, az égi rétegeket benépe-

sító szellemvilágot. Hogy ez biztosan így volt, azt kétségbevonhatatlanul igazolják temetkezési szokásaik nagy időkre visszanyúló elemei, mint például az Urál-vidéki hazájukban is fellelt halotti szemfedők. Az azonban való igaz, hogy az új hazában gyökeres változások kezdődtek – mindenek előtt a gazdálkodásban. A Kárpát-medence életföldrajzi viszonyai ugyanis alkalmatlanok a keleti típusú nomadizálásra, nem véletlen, hogy itt minden keletről jött nomád nép – szarmaták, avarok – megtelepedett. Ez az átalakulás azonban nem máról holnapra ment végbe s biztosan állíthatjuk, hogy a magyarság anyagi kultúrája – legalábbis a X. század első felében – még a kelet-európai „kultúrkör”-höz tartozott. (Szellemi műveltségünk számos eleme pedig még évszázadokig megőrződött, ősi vallásunk – a samanizmus, vagy táltoshit – emlékrögei például még a XX. században is részei voltak népi vallásosságunknak.) A honfoglaló magyarság ún. teljes nomadizmusának (Kristó 1995) minden adat ellene szól. Őseink ugyanis már a Don-vidéken részesei voltak a VIII–IX. századi megtelepedési folyamatnak (ezt tükrözik bolgár–török jövevényszavaink is), s ez a folyamat az új hazában erősen felgyorsult, nagy számban jöttek létre – az egyébként keleti típusú – megtelepült falvaink (Fodor 2002).

Ha módszeresen vallatóra fogjuk a régészet adatait, megállapíthatjuk, hogy ezek elsősorban az egykori népek lokalizációja, az időrend és a műveltségi viszonyok tekintetében sokkal megbízhatóbb történeti következtetések levonására alkalmasak, mint például a nyelvészet, vagy a bizonytalanul értékelhető írott kútfők egy része. Még akkor is így van ez, ha magán a régészetben belül is számos vita zajlik egy-egy kérdés körül, sok esetben nem lehet teljesen egyértelmű megoldásra jutni. (De ne feledjük: más tudományágak esetében is így van ez.) S az is igaz, hogy a régészek gyakran a maguk „belterjes” problémáira összpontosítják minden figyelmüket, nem fejtik ki szabatosan a rendkívül gyorsan növekvő régészeti adatbázis történeti mondanivalóját a társtudományok képviselői számára is. Magam az alábbiakban csak igen rövidre fogva utalok néhány olyan történeti következtetésre, amelyek a régészeti emlékből nagy valószínűséggel levonhatók s alkalmasak néhány történeti tévhit, vagy szívósan élő téves történeti hipotézis cáfolatára.

I. Az 1834 óta felszínre került leletek igen világosan láttatják honfoglalóink egyedi, semmi más népével össze nem téveszthető tárgyi hagyatékát. Ez az emlékből a IX. század végén jelenik meg a Kárpát-medencében s továbbélése igazolható a késői Árpád-korig. Aligha lehet tehát vitás, hogy ez a leletanyag a magyarul beszélő honfoglalók hagyatéka, akik e nyelvet és kultúrát tovább örökölték napjainkig. Nincs nyoma, hogy e népesség korábban, az avar korban jelent volna meg hazánkban (László 1978), de annak sem, hogy a X. században a Kárpát-medencében a szláv lakosság lélekszáma mintegy kétszeresen meghaladta volna a honfoglaló

magyarokét (Kristó 2000). Megjegyzem még, hogy a honfoglalók kultúrája olyan egységes arculatot mutat, hogy fel kell tennünk: a forrásokból kimutatható, keletről jött nem magyar etnikai csoportok (kabarok, székelyek) a X. századra – legálábbis anyagi műveltségükben – a magyarsággal már jobbra egybeolvadtak.

Nincsen semmiféle nyoma sem nálunk, sem keleten olyan finnugor nyelvű népcsoportoknak, akik Vékony Gábor szerint a VI–IX. század közötti időben beszivárogtak, észrevétlenül besettenkedtek volna a Kárpát-medencébe, ahol a IX. században már szinte mindenki magyarul beszélt. Ugyanilyen reménytelenül igazolhatatlan az a másik ötlete is, hogy Árpád honfoglaló magyarjai török nyelvűek lettek volna, akik a messzi Belső-Azsiából valamilyen kalandos úton a Rába vidékére lovagoltak volna, majd innen kiindulva hódították volna meg új hazájukat (Vékony 1997, 1170; 1999a, 229; 2002, 172–215).

2. Róna-Tas András 1996-os könyvében sok részletében új felfogást alakított ki a magyarság kelet-európai vándorútjáról. Ennek lényege, hogy a magyarság az V. század körül a Dél-Urál és az Aral és Káspi közötti száraz steppén élt, ahonnan a Kaukázushoz vándorolt, majd innen az onogur-bolgárokkal együtt a Dnyeperhez közeli területre költözött. Szerinte a Dnyepertől nyugatra helyezkedett el Kuvrat fejedelem Nagy Bulgáriája, nagyjából a 630-as évektől az 570-es évekig. Ekkor a megerősödött kazárok és a magyarok együttesen szétverték a bolgár birodalmat, a bolgárok elköltöztek innét s helyüket a magyarok foglalták el. Mindez tehát azt jelenti, hogy őseink a 670-es évektől már Eteközben laktak, a Dnyeper és az Al-Duna között. Róna-Tas osztja több magyar történész álláspontját, miszerint nem létezett Levedia, mint külön szállásterület, ez csupán Levedi fejedelem nemzetségének szálláshelye volt Eteközön belül. Ezeknek az etelközi magyaroknak egy része aztán valami rejtélyes oknál fogva az egyik bolgár néprészhez csatlakozott s velük együtt „foglalt hont” a Volga és Káma egybeszakadásának vidékén. Ők voltak a Julianus által később felkeresett keleti magyarok (Róna-Tas 1996, 179–189, 246–250; 2001).

Ehhez közeli Harmatta János koncepciója is. Ő a DAI 38. fejezetét újrarendelve úgy vélte, hogy a bizánci császár nem szól a magyarok Levediából Eteközbe való átköltözéséről, csupán azt rögzíti, hogy a magyarok egy része nyugaton lakik. Szerinte az etelközi magyarok már Kuvratnak is szövetségesei voltak s ezt a viszonyt az Al-Duna mellé költözött Aszparuhhal is fenntartották, továbbá a források által a dunai bolgárokkal együtt említett „hét törzs” a Hétmagyar nevet viselő magyar törzsszövetség volt (Harmatta 1990).

Nézetem szerint a fenti elképzelés több szempontból is súlyos nehézségekbe ütközik, s nem csupán régészeti nézőpontból. A DAI szövegének átértelmezése fi-

lológiai szempontból is erősen kifogásolható (Olajos 1995). A dunai bolgárok kifogástalanul azonosítható régészeti anyagát igen jól ismerjük, és azt a népességét is, amely velük együtt élt. Kétségtelen, hogy ott nem voltak magyar szövetségesek. Az ott lakó népesség, amely hamvasztásos temetőket hagyott hátra vitathatatlanul azonosítható a VI. században a Balkánra költözött szlávokkal (Vazsarova 1976), tehát semmi okunk a történetírás eddigi felfogásán módosítani.

Semmiféle régészeti leletcsoport nem támogatja továbbá az ősmagyarország Aralvidéki űshazáját s ismertetett, fölöttébb cirkalmas vándorútját sem. A leletek egyértelműen arra utalnak, hogy a magyarság a VI. század közepétől nagyjából Baskíria területén élt, egy részük (a későbbi honfoglalók) 750 táján innen költöztek a Don-vidékre, majd 950 körül Etelközbe. A magyarság a Kaukázus vidékével valószínűleg csak közvetett kapcsolatba került. A régészet adatai tehát nagyjából a régi történeti felfogást erősítik meg Levédiára és Etelközre vonatkozóan (Pauler 1900, 20, 23), s nincs okunk ezt spekulatív ötletekkel helyettesíteni. (Azt az extrém ötletet szinte megemlíteni sem érdemes, amivel Vékony Gábor rukkolt elő. Szerinte ugyanis – az általa török nyelvűnek vélt – magyarok Levédiája valahol az Altáj nyugati lejtői közelében, a mai Szemipalatyinszk vidékén lehetett. Ld. Vékony 2002, 182–183. Talán mondanom sem kell, hogy e merész vélekedést sem régészeti, sem egyéb adatok nem támogatják. Igaz, László Gyula többször említette a honfoglalás kori emlékműnkben állítólag megfigyelhető „friss ázsiai beütést”, ez azonban nem más, mint Fettich Nándor egykori tévedése. Ld. László 1977, 39, 183.) Nehezebb Kuvrat Bulgáriájának helyéről határozott álláspontot kialakítani. Azt azonban egyértelműen megállapíthatjuk, hogy az aligha képzelhető el a Dnyepertől nyugatra (Pletnyova 1997, 35–37, 53; Rasev 2000, 163; Fljorova 2003, 174).

3. Theophanes és Nikephoros őrizte meg azt a legendát, amely szerint Kuvrát halála után őt fia szétköltözött az atyai szállásokról s közülük a negyedik fiú, Kuber Pannóniába jött népével, és az avar birodalomban telepedett meg. Ezt a tudósítást a neves filológusok és régészek is összekötötték azzal az elsőként László Gyula által megfigyelt jelenséggel, hogy 670–680 táján az avar régészeti emlékműanyagban jól érzékelhető változás állott be. E változást aztán Kuber bolgár–török (onogur) népének bevándorlásával magyarázták, feltételezván a jövevény népesség igen jelentős számarányát az avar birodalomban (László 1983; Szádeczky-Kardoss 1968; Bóna 1970). Tekintettel arra, hogy nagyjából ugyanebben az időben költözött egy másik bolgár néprész, Aszparuh vezetésével, az Al-Dunához, akiknek régészeti hagyatékát ma már igen jól ismerjük (Fodor 1977, 81–86; Fiedler 1992), azt várhatnánk, hogy ehhez hasonló emlékműnk tűnjön fel – méghozzá jelentős

mennyiségben – a Kárpát-medencében is. Ez utóbbinak azonban nyoma sincsen. Ez persze, nem jelenti azt, hogy mindenképpen tagadnunk kell a bizánciak által fenntartott legendás hagyományt, azt azonban semmiképp sem állíthatjuk, hogy Kuberral jelentős onogur tömegek költöztek volna az akkor itt élő avarok földjére. Tovább fűzve e gondolatot: igen nehezen védhető az a hipotézis, hogy a IX. századi forrásban előforduló „onogur” népnév ezeket, az avar összeomlást túlélő onogur bolgár tömegeket jelölte volna, akik ráadásul még magyarul is beszéltek (László 1983, 94; Olajos 2001, 161–166). Ugyanígy nincs nyoma az egész avar birodalomra kiterjedő állítólagos IX. századi dunai bolgár fennhatóságnak sem (Vékony 1999, 186–189).

4. Mivel a kelet-európai bolgár-törökség régészeti hagyatékát is meglehetősen jól ismerjük, különösen a VIII. század közepe után, eléggé egyértelműen körvonalazhatóak azok a területek, ahol a magyarok szomszédságában élhettek, s ahol a jelentős nagyságú bolgár-török jövevényszó-réteg a nyelvünkbe került. Ez először a Középső Volga és az Urál-hegység közötti terület volt, majd 750-től a Don-vidék, 850 után Etelköz, ahol már főként a csatlakozott kabarok nyelvéből kerültek át jövevényszavak egészen e népcsoport nyelvi asszimilációjáig, talán a X. század második feléig (Vö. Fodor 1977; 1980). Úgy vélem tehát, hogy minden alapot nélkülöz Vékony Gábor azon javaslata, amely szerint „mindenképpen rehabilitálnunk kell azt a felfogást, amely Vámbéry Ármin nevéhez fűződik (1895), hogy ti. a finnugor magyarság és a bolgár-törökség együttélése a Kárpát-medencében következett be, az avar korban” (Vékony 1997, 1396).

5. Egyetemünk nemrég elhunyt kiváló professzora, Szádeczky-Kardoss Samu igen sokat tett az avar kori írott források megismertetéséért és helyes értelmezéséért, amivel a régészetnek is nagy szolgálatot tett (Vö. Szádeczky-Kardoss 1986; 1992). Több alkalommal is alaposan megvizsgálta Regino közismert IX. századi tudósítását az alföldi „avar pusztaság”-ról. Véleménye szerint az „Avarum solitudines” nem lakatlan avar pusztákat jelöl – amint ezt a kutatók eddig általában értelmezték – hanem nomád avarok által sűrűn lakott területet, valahol az Alföld északi vidékein (Szádeczky-Kardoss 1993).

Amennyiben e forrás valós állapotokat tükröz, a régészeti kutatásoktól azt várhatjuk, hogy a Felső-Tisza vidékén nagy számban kerüljenek elő eme bizonyos nomád avarok IX. századi temetői. Előljáróban azonban kétséget ébreszthet bennük, hogy valóban lehettek-e az Alföldön – legalábbis nagy számban – nomadizáló avarok. A több száz, néha ezret is meghaladó (pl. Tiszafüred) későavar temetők ugyanis semmiképp nem lehetnek mozgó nomádok nyugvóhelyei, csakis megtelepült szántó-vetők. Ettől azonban tekintsünk most el s nézzük az igen jól ku-

tatott terület IX. századi avar lelőhelyeit. Sajnos, ilyen korú nomád temetők nem kerültek elő, pedig az elmúlt évtizedben Szabolcs és Hajdú megyében korábban soha nem látott méretű feltárások folytak az épülő autópályák nyomvonal mentén (Vö. Raczky–Kovács–Anders 1997). Előkerültek viszont az avar korra és a IX. századra keltezhető, szegényes mellékletű települések, amelyek éppenséggel nem a nomád életmód tanújelei. S tegyük ehhez hozzá: IX. századi nomád avar temetők másutt sem kerültek elő az Alföldön.

6. Az Újvidéktől nem messze lévő Dunacsében (Cselarevon) hatalmas kiterjedésű későavar temető 650 sírját tárták fel. Az ásató a VIII. századra és a IX. század elejére keltezi az előkerült leletanyagot. Az egész temető érdekessége abban rejlik, hogy néhány sírban olyan római falazótéglákat találtak, amelyek felületébe utóbb menórát karcoltak (Bunardžić 2005). A feltárás korábbi szakaszairól megjelent híradások alapján Erdélyi István arra gondolt, hogy a zsidó hitű kabarok egy csoportja költözött ide valamikor a IX. század vége felé, akik a „honfoglalás előestéjén” csatlakoztak a magyarokhoz (Erdélyi 1979). E feltevésnek – mint láttuk – már a temető keltezése is ellentmond. Másrészt pedig a temetési szokások igen jellemzőek a VIII. századi avarságra, nyomát sem találjuk itt a keleti kazárok temetkezési rítusának, de a szaltovói műveltség egyéb népcsoportjainak sem találjuk itt jellegzetes halottas szokásait (Vö. Pletnyova 2003). A menórás téglák pedig minden bizonnyal a nem messze lévő római tábor területéről kerülhettek az itteni avarokhoz (Vö. Fodor 1984, 107–108).

7. Boba Imre nevezetes könyve óta igen sokan írtak annak lehetőségéről, hogy az egykori Morva Fejedelemség nem a mai Morvaországban és a Nyugat-Felvidéken volt, hanem délen, a mai Szerbia és a Dél-Alföld területén (Boba 1996). Nem követem itt a forrásértelmezések hosszú sorát, csupán a régészet ezzel kapcsolatos tanulságairól teszek említést. Úgy vélem, nem lehet kétséges, hogy az egykori Morávia régészeti emlékei kétségkívül az említett északi területein kerültek elő. Így van ez még akkor is, ha a korábbi csehszlovák kutatás e régészeti emlékeknek a valóságnál jóval nagyobb szerepet tulajdonított, a „nagy” morva határokat Csehszlovákia keleti határáig (de ettől már egy lépéssel sem keletebbre, hiszen ott már – Ungvárnál – a Nagy Szláv Testvér birodalma kezdődött), vagy éppenséggel Szolnokig tolta ki, s a morva fejedelemségben a „csehszlovák államiség” előképét látta (Vö. Györffy 1981; Poulik–Chropovsky 1986). Nem tartom itt indokoltnak a szerbiai régészeti kutatás hiányosságaira való hivatkozást (vö. Bálint 1996a, 997–999), hiszen különösen Belgrád és az egykori Szávaszentdemeter környékén nagyméretű régészeti munkálatok folytak, ahol a déli Morávia központját sejtik, ám ennek a spekulatív módon körvonalazott „birodalom”-nak nem akadtak nyo-

mára. (S gondoljuk meg: az erősen nacionalista szerb történészeknek ez a felfedezés ugyancsak jól jött volna.) Nincs továbbá semmi okunk – amint ezt több történészünk is tette – valamiféle „morva-szláv” lakosságot feltételezni a IX. századi Dél-Alföldön, a Marostól délre eső területeken. Morva lakosságnak azonban valóban nyomára bukkantak régészeink Magyarország területén, csakhogy egészen mássutt: ott, ahol azt a történeti források alapján is feltételezni lehetett, Pribina és Kocel frank hűbérbirtokán, az egykori Mosaburg melletti Zalasabaron (Müller 1994; Vándor 2002, 110).

*

Még hosszan folytathatnám a régészeti kutatások történeti tanulságainak elősorolását, akár a magyar őstörténet területéről is. Ahhoz azonban talán ennyi is bőven elegendő, hogy felhívjam a társtudományok képviselőinek a figyelmét arra, hogy e tanulságokat kutatásaik során ők sem mellőzhetik, mert enélkül a sokat hangoztatott komplex módszer nem egyéb elcsépelet szólamnál. Kiváló nyelvtudósunk, Hajdú Péter már közel negyven esztendővel ezelőtt helyesen mutatott rá: „A régészet eljutott oda, hogy egyenrangú félként vegye ki részét az uráli őstörténet kérdéseinek megoldásában, amelyre egyébként önmagában egyik érdekelt társtudomány se képes” (Hajdú 1968, 10). Őstörténetet írni, persze, a régészet figyelembe vétele nélkül is lehet, csakhogy ma már nem nagyon érdemes. A régészet adatai éppen az időrend és a lokalizáció, továbbá a művelődési és gazdasági állapotok tekintetében általában jobban útba igazítanak bennünket, mint a nyelvi adatok s esetenként az írott kútfők. Ha ezt figyelmen kívül hagyjuk, könnyen vonhatunk le olyan következtetéseket, mint Vékony Gábor tette. Szerinte ugyanis „nyelvészeti, történeti, antropológiai és demográfiai vizsgálatok alapján véglegesen le kell számolnunk azzal a téves történeti rekonstrukcióval, amely szerint a mai magyar nyelv előzményét beszélő népesség kárpát-medencei megtelepedése csak 900 körül, az ún. honfoglalással történt volna” (Vékony 2002, 219). Szerintem azonban azzal kellene elsősorban leszámolni, hogy régészek teljesen tudatlanul nyelvészkedjenek s az ugyanilyen felkészültségű nyelvészek, vagy történészek régészkedjenek. Mert ami ezekből „eredményként” adódik, az bizony, eléggé siralmas. (Az idézett mű mérlegét Honti László vonta meg: Honti 2004, az utóbbi gyakorlat sikertelen példáit ld. Róna-Tas 1996, 102–121; Kristó 1997.) Mindez azonban nem azt jelenti, hogy le kellene mondanunk a társtudományok eredményeinek hasznosításáról, hiszen anélkül nincs őstörténet-kutatás. Még azt sem, hogy esetenként ne mondjunk azokról értékítéletet. Ez egyébként különösen fontos is a különböző tudományterületek őstörténeti tanulságainak egybevetésénél. Az egyes

szakterületek adatainak belső értékelését azonban nem végezheti más, csakis az adott terület jól képzett szakembere. (Ez az, amiről a többé-kevésbé iskolázott dilettánsok a leggyakrabban megfeledkeznek.)

Közismert, hogy a régészet igazán „földhöz ragadt” tudomány. Abban az értelemben is, hogy – mint fentebb láttuk – adatai eléggé helyhez és időhöz kötöttek. Nem teszik lehetővé a történeti gondolkodás szabad szárnyalását, az ötletek széles csapongását. Talán ezért is állítják néha róla, hogy a történeti kutatás számára csak haszontalan hóbort lenne. Pedig akik ezt teszik, rossz úton járnak, hiszen ez az egyetlen tudomány, amelyik viszonylag rövid idő alatt képes megszorozni adatbázisának nagyságát, módszerei is egyre gazdagodnak, főként a természettudományok bevonása révén. A szóban forgó időszak történetével foglalkozó szakembereknek tudomásul kell venniük, hogy a magyar őstörténet nem holmi kirakós játék, ahol a hiányzó négyzeteket tetszőleges spekulatív ötletekkel lehet kitölteni. Ezekre az üres helyekre hozzáértők által jól megrostált adatokat kell keresnünk, lehetőleg több tudományterületről is.

IRODALOM

- Bálint Csanád 1996. A kora középkori kelet-európai steppe régészete és a 9–10. századi magyarok. *Magyar Tudomány* 1996/8, 937–947.
- 1996a. Magna Moravia a magyar Alföldön? *Századok* 130, 992–999.
- Boba Imre 1996. Morávia története új megvilágításban. (Kísérlet a történeti források újraértelmezésére.) Budapest.
- Bóna István 1970. Avar lovassír Iváncsáról. *Archaeologiai Értesítő* 97, 243–263.
- Bunardžić / Бунарджић, Р. 2005. Челарево – некрополь и поселение 8–9 веков. In: *Хазары – Khazars*, 16. Ed.: V. Petrukhin. Иерусалим–Москва, 522–531.
- Csernyecov, V. N. 1959. A nyugat-szibériai sziklarajzok. *Ethnographia* 70. 3–11.
- 1975. Észak népei az újkőkorbán. In: *Avízimadarak népe. Tanulmányok a rokon népek élete és műveltsége köréből.* Szerk. Gulya J. Budapest, 95–106.
- 1980. Az Urál-vidéki sziklarajzok jelentése és rendeltetése. In: *A Tejút fiai. Tanulmányok a finn-ugor népek hitvilágáról.* Szerk.: Hoppál M. Budapest, 106–133.
- Erdélyi István 1979. Különös leletek a jugoszláviai Vajdaságban. *Antik Tanulmányok* 26. 87–96.
- Fiedler, U. 1992. *Studien zur Gräberfeldern des 6. bis 9. Jahrhunderts an der unteren Donau*, 1–2. Bonn.
- Fljorova, V. E. 2003. A Róna-Tas., Hungarians and Europe in the Early Middle Ages. Budapest 1999. (Rec.) *Российская археология* 2003, № 1. 170–176.
- Fodor István 1975. Verecke híres útján... A magyar nép őstörténete és a honfoglalás. Budapest. (2. kiad. 1980.)
- 1977. Bolgár-török jövevényszavaink és a régészet. In: *Magyar őstörténeti tanulmányok.* Szerk.: Bartha A.–Czeglédy K.–Róna-Tas A. Budapest, 79–114.

- 1980. A magyar–bolgár–török kapcsolatok történeti hátteréről. In: *Bolgár Tanulmányok*, III. Szerk.: Dankó I. Debrecen, 9–48.
- 1984. Kazárok, bolgárok, magyarok. (Szélgjegyzetek P. B. Golden könyvéhez.) *Archaeologiai Értesítő* 111, 100–109.
- 1994. Leletek Magna Hungariától Etelközig. In: *Honfoglalás és régészet*. Szerk.: Györffy Gy.–Kovács L. Budapest, 47–65.
- 1996. (Szerk.) A honfoglaló magyarság. Kiállítási katalógus. Budapest.
- 2001. Finnugor régészet – egykor és ma. In: *Az Uralisztikai Tanszék kiadványai*, 9. Szombathely, 53–112.
- 2002. Changes in the Hungarian Economy during the Tenth Century. In: *The First Millennium of Hungary in Europe*. Ed.: Papp K.–Barta J. Debrecen, 18–37.
- Györffy György 1981. (Ism.) Jan Dekan, *A Nagymorva Birodalom – kora és művészete*. Budapest 1980. *Kortárs* 1981/5, 826–828.
- Hajdú Péter 1968. Finnugor őstörténet – finnugor régészet. *Néprajz és Nyelvtudomány* 12, 6–10.
- Harmatta János 1990. A magyarság őstörténete. *Magyar Tudomány* 1990/3, 243–261.
- Honti László 2004. (Ism.) Vékony Gábor, *Magyar őstörténet – magyar honfoglalás*. Budapest 2002. *Magyar Nyelv* 100, 486–489.
- Kristó Gyula 1995. A honfoglaló magyarok életmódjáról. *Századok* 129, 3–62.
- 1997. A honfoglalók régészeti hagyatékának keltezéséről. *Századok* 131, 234–275.
- 2000. Magyarország népei Szent István korában. *Századok* 134, 3–44.
- László Gyula 1977. *Régészeti tanulmányok*. Budapest.
- 1978. A „kettős honfoglalás.” Budapest.
- 1983. Kovrát kagán fiainak történetéhez. (Megjegyzések a kettős honfoglalás forrásainak értelmezéséhez.) In: *Tanulmányok a bolgár – magyar kapcsolatok köréből*. Szerk.: Dobrev, Cs.–Juhász P.–Mijatev, P. 2. kiad. Budapest, 89–95.
- Müller Róbert 1994. Karoling udvarház és temetője Zalasabar-Borjúállás-szigetről. In: *Honfoglalás és régészet*. Szerk.: Györffy Gy.–Kovács L. Budapest, 91–98.
- Olajos Teréz 1995. Néhány nyelvi észrevétel a „De administrando imperio” magyar vonatkozású részeihez. *Magyar Nyelv* 90, 44–52.
- 2001. A IX. századi avar történelem görög nyelvű forrásai. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár, 16.) Szeged.
- Pauler Gyula 1900. *A magyar nemzet története Szent Istvánig*. Budapest.
- Pletnyova / Плетнева, С. А. 1997. Древние болгары в восточноевропейских степях. *Татарская археология* 1, 31–60.
- 2003. Кочевники южнорусских степей в эпоху средневековья. Воронеж.
- Raczky Pál–Kovács Tibor–Anders Alexandra 1997. (Szerk.) *Utak a múltba. Az M3-as autópálya régészeti leletmentései*. Budapest.
- RASEV / РАШЕВ, Р. 2000. *Прабългарите през V–VII век. Велико Търново*.
- Róna-Tas András 1996. *A honfoglaló magyar nép*. Budapest.
- 2001. Hol volt Kuvrát Bulgáriája? In: *Nomád népvándorlások – magyar honfoglalás*. Szerk.: Felföldi Sz. (Magyar Őstörténeti Könyvtár, 15.) Budapest, 67–87.
- Szádeczky-Kardoss Samu 1968. *Kuvrát fiának, Kuberneka története és az avar kori régészeti leletanyag*. *Antik Tanulmányok* 15, 84–87.
- 1986. Avarica. Über die Awarengeschichte und ihre Quellen. (Acta Ant. et Arch. XXIV.) Szeged.
- 1992. *Az avar történelem forrásai*, I. (Magyar Őstörténeti Könyvtár, 5.) Szeged.
- 1993. Még egyszer Regino és a korabeli magyarság. In: *Az Alföld a 9. században*. Szerk.: Lőrinczy G. Szeged, 227–236.

- Vazsarova / Въжарова, Ж. 1976. Славяни и прабългари по данни на некрополите от VI–XI в. на територията на България. София.
- Vándor László 2002. (Szerk.) Központok a Zala mentén. A Göcseji Múzeum állandó kiállítása. Katalógus. Zalaegerszeg.
- Vékony Gábor 1997. A Kárpát-medence népi-politikai viszonyai a IX. században. *Életünk* 35. 1145–1170, 1317–1340.
- 1999. Komárom–Esztergom megye a honfoglalás korában. In: *Magyarok térben és időben. (Tudományos Füzetek, 11.)* Szerk. Fülöp É. M.–K. Cseh J. Tata, 183–210.
- 1999a. Székely írás legrégebb emléke Bodrog – Alsóbü vaskohászati műhelyéből. In: *Hagyományok és újítások a korai középkori vaskohászatban.* Szerk.: Gömöri J. Sopron–Somogyfajsz, 226–229.
- 2002. *Magyar őstörténet – magyar honfoglalás.* Budapest.
- 2003. A régészeti terepkutatás története Magyarországon. In: *Magyar régészet az ezredfordulón.* Szerk.: Visy Zs.–Nagy M. Budapest, 15–21.
- Visy Zsolt–Nagy Mihály 2003. (Szerk.) *A magyar régészet az ezredfordulón.* Budapest.